

İlk Kazak Romanı “Bağıtsız Jamal” ve Yeni Baskıları Üzerine

Aşur ÖZDEMİR (*)

Öz: Yeni Kazak Edebiyatının önemli simalarından M. Duwlatulı tarafından kaleme alınan *Bağıtsız Jamal*, Kazak edebiyatının ilk romanı sayılmaktadır. İlk baskısı Kazan’da 1910 yılında yapılan eser, 1914 yılında ikincisi kez basılmıştır. Arap harfli olan her iki baskıda da “kadim imla” esas alınmıştır. M. Duwlatulı, “vatan hainliği” ve “karşı devrimcilik” suçlarından mahkûmken 1935 yılında ölmüştür. Müellifin eserleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla *Bağıtsız Jamal* romanı ancak 1991 yılında yeniden basılabilmektedir. Eserin Kiril harfli baskılarında Arap harflerine ve devrin kültürüne uzak oluştan kaynaklanan birçok hata mevcuttur.

Bu yazıda öncelikle Kazakların kullandığı Arap yazı sistemleri hakkında bilgi verildi. Ardından M. Duwlatulı ve eseri *Bağıtsız Jamal* tanıtıldı. Daha sonra söz konusu eserin Kiril harfli baskılarındaki okuma hataları tespit edilip düzeltilti.

Anahtar Kelimeler: Kazak edebiyatı, Arap alfabesi, Mirjaqıp Duwlatulı, *Bağıtsız Jamal*, Kiril alfabesi, harf çevirisi.

The First Kazakh Novel “Bağıtsız Jamal” and About New Editions

Abstract: *Bağıtsız Jamal*, considered to be the first novel of Kazakh literature, was written by M. Duwlatulı, one of the important personalities of New Kazakh literature. The first publication was carried out in 1910 in Kazan, the second one was printed in 1914. Both publications which were printed on “ancient spelling” based were in Arabic letters. M. Duwlatulı died in 1935 while prisoned from “treason” and “counter revolutionary” crimes. The author’s books were forbidden. Therefore, *Bağıtsız Jamal* was reprinted in 1991. The book consists of many errors in Cyrillic printing due to distant cultures of the time and distant Arabian letters.

In this study, primarily, Arabic writing systems used by the Kazakhs were informed. Then, M. Duwlatulı and his work *Bağıtsız Jamal* were introduced. Finally, errors in printings written in Cyrillic letter were identified and corrected.

Keywords: Kazakh literature, Arabic alphabet, Mirjaqıp Duwlatulı, *Bağıtsız Jamal*, Cyrillic alphabet, transliteration.

Makale Geliş Tarihi: 22.01.2016

Makale Kabul Tarihi: 01.07.2016

*) Dr., Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (e-posta: ozdemirasur@hotmail.com)

Arap alfabesini öğrenen bir kişinin cedit imlaya yani “töte jazuw”a göre basılmış eserleri okuması çok zor değildir. Asıl zorluk kadim imlaya göre basılmış eserlerin okunmasında ve Kiril harflerine aktarılmasında ortaya çıkmaktadır. Kadim imla seçilmediği için Sovyet Dönemi’nde Kiril harflerine aktarılan eserlerde birçok yanlış ve eksik mevcuttur. Bu eserlerden biri Mirjaqıp Duwlatulı’nın *Bağıtsız Jamal* (Bahtsız Jamal) adlı romanıdır. Eser Kiril harflerine aktarılırken değişik sebeplerden dolayı birçok hata yapılmıştır.

II. Mirjaqıp Duwlatulı

Alaş Hareketi’nin önderlerinden,* yazar, şair, gazeteci Mirjaqıp Duwlatulı, 21 Kasım 1885 tarihinde Qostanay vilayetine bağlı Jangeldin kazasının Qızbel mevkinde dünyaya geldi. Torğay’daki iki yıllık Rus-Kazak Mektebini 1902 yılında bitirdi ve “Köy Muallimi” belgesi aldı. İki yıl köy öğretmenliği yapan Mirjaqıp Duwlatulı, 1904 yılında Rusların Omsk dediği Ombı şehrine göçtü. Burada Alaş Hareketi’nin önde gelen iki ismi Axmet Baytursınulı ve Aliyhan Bökeyxanulı ile tanıştı (Biysenğalıy vd., 2001: 295).

Mirjaqıp Duwlatulı 1905-1907 yılları arasında Zaysan’da Hacı Bekmuxambet tarafından açılan Kazak mektebinde ders verdi. Öğretmenlik yaparken Oral’daki (Ural) kurultayında katıldığı Konstitusiyalıq-Demokratıyalıq Partiya’nın (Anayasal Demokrasi Partisi) delegesi olarak 1906 yılında S. Petersburg’a gitti. 1909 yılında çıkan ilk şiir kitabı *Oyan, Qazaq!* (Uyan Kazak)^{†**} büyük ilgi ile karşılandı ve gerçekten Kazakların uyanmasını sağladı. Sakıncalı görülen kitap çok geçmeden Rus Hükümeti tarafından yasaklanmış ve toplatılmıştır (Nurğaliyev, 1995: 216).

Qızıljar’a dönen Mirjaqıp Duwlatulı, bir yandan Qızıljar Adliyesinde mütercimlik ve tercümanlık yaparken bir yandan da özel ders vererek geçimini sağlamaya çalıştı. 7 Haziran 1911 tarihinde Semey’e giden Mirjaqıp Duwlatulı, tutuklandı ve on dokuz ay hapis yattı (Düysenbayulı vd., 2004: 103). Hapisten çıkan Mirjaqıp Duwlatulı, Orınbor’a gitti ve 1913-1918 yılları arasında Qazaq gazetesinin^{***} yazı işleri müdürü Axmet Baytursınulı’nın yardımcılığını ve gazetenin sorumlu sekreterliğini yaptı. 1913 yılında *Azamat*, 1915 yılında *Terme* adlı şiir kitapları basıldı; yine 1914 yılında *Bağıtsız Jamal* romanının ikinci baskısı yapıldı (Rımğaliyev, 1995: 216).

M. Duwlatulı, Alaş Hareketi ve Alaş Hükümeti’nde de etkin vazife aldı. Alaş Hareketi’nin önderlerinden biri olarak 1917 yılında Orınbor’da düzenlenen Birinci

* Kazakların tarihî adı, birlik ve dirliğinin remzi olan Alaş sözü, millî şuurun geliştiği dönemlerde bilhassa yirminci asır başında öne çıkmış, millî hususiyet taşıyan her hamlenin adı olmuştur. 1917 Ekim İhtilali’nden sonra kurulan millî hareketin adı da Alaş Hareketi’dir.

** *Oyan Qazaq*’ın ilk baskısı 1909 yılında Ufa’daki Şarq Baspası tarafından, ikinci baskısı ise 1911 yılında Orınbor’daki (Orenburg) Waqıt Baspası tarafından yapılmıştır.

*** 1913-1918 yılları arasında Orınbor şehrinde 265 sayı çıkan, yazı işleri müdürlüğünü Axmet Baytursınulı’nın yaptığı, Ayqap dergisi ile birlikte Alaş Hareketi’nin yayın organı hâline gelen siyasi, içtimai, edebî ve kültürel gazete.

Umumi Kazak Kurultayı ile İkinci Umumi Kazak Kurultayı'na katıldı; Alaş Partisi'nin programını kaleme aldı (Biysenğalıy vd., 2001: 296).

Duwlatalı, 1922 yılında tutuklandı fakat bu adaletsizlik çok sürmedi ve Semey'den Orınbor'a gönderileceksen serbest bırakıldı (Egwebayev vd., 2006: 326). 1922-1926 yılları arasında Orınbor Kazak Halk Eğitimi Enstitüsünde, Qızıljar ve Semey adlı kurumlarında, Ekim İhtilali'nden sonra ismi Qızılorda olarak değiştirilen Aqmeşit'te değişik işlerde çalıştı. 1922 yılından sonra iki bölümden oluşan *Esep Qural* (Hesap Kitabı) adlı ders kitabını yazdı ve Taşkent'te bastırıldı. *Balqıya* adlı dört perdelik bir piyes yazdı. 1924 yılında *Qıyraqat Kitabı* (Okuma Kitabı) adlı eserini Orınbor'da neşretti (Düysenbayulı vd., 2004: 103).

Mirjaqip Duwlatalı, Stalin'in "etnik temizlik harekâtı" başladıktan sonra, 1928 yılının aralık ayında yeniden tutuklandı. Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Goloşşyokin'in marifetiyle eski defterler yeniden açıldı; Mirjaqip Duwlatalı'na "halk düşmanı" ve "karşı devrimci" suçları isnat edildi. 1930 yılında Birleşik Devlet Siyasi Teşkilatı (OGPU) tarafından kurşuna dizilerek idamına hükmedildi ancak bu ceza daha sonra on yıl hapis cezasına çevrildi. Beyaz Deniz-Baltık Denizi Kanalı boyundaki Sosnovsk'ta bir çalışma kampında ağır hastalıktan 5 Ekim 1935 tarihinde öldü. Sovyet Dönemi'nde adının anılması bile yasak olan Mirjaqip Duwlatalı, Mihail Gorbaçov'un Glasnost ve Perestroyka siyasetinden sonra Kazakistan Yüksek Mahkemesinin kararıyla 4 Kasım 1988 tarihinde aklanmıştır. Naaşı 1992 yılında Kazakistan'a getirildi ve Torğay'da doğduğu avıla defnedildi (Biysenğalıy vd., 2001: 296).

III. Bağıtsız Jamal (Bahtsız Jamal)

Kazak edebiyatında "roman" olarak adlandırılan ilk eser olan *Bağıtsız Jamal* (Bahtsız Jamal) kitabının ilk baskısı 1910 yılında Kazan'da Karimovlar Matbaasında yapılmıştır (Duwlatalı, 1996: 270). İlk Kazak romanı olması ve döneminin en büyük meselelerinden biri olan kadın hakları temasını işlemesi dolayısıyla büyük bir ilgi gören eser, 1914 yılında yine Kazan'da ikinci baskısını yapmıştır (Biysenğalıy vd., 201: 296).

Peşini bırakmayan gizli servis casuslarından kurtulmak isteyen M. Duwlatalı, 1908 yılında Kökşetaw'a gitmiştir. Burada Sawmal Göl denen yerde avıl (köy) mektebinde çalışırken Jamal adlı Kazak kızının tragedyasına tanık olmuştur. Dolayısıyla Bağıtsız Jamal romanı bu talihsiz kızın başından geçenleri anlatmaktadır. Olay, bugün Aqmola vilayetine bağlı olan Ayırtaw kazasındaki Sawmal Göl yöresinde geçmektedir. Roman'ın başkahramanı Jamal bir yeryüzü cenneti olan Sawmal Göl yöresinde dünyaya gelmiştir. Jamal'ın uruğu Atığay, Ali'ninki ise Kerey'dir. Ali, o zaman kaza olan Aqmola'ya bağlı Aqköl'de doğup büyümüştür. Jamal'ın qalıñ mal yani başlık karşılığı nişanlandığı Juman ise bugünkü Aqmola vilayeti Arıqbalıq kazasına bağlı Aqanborlıq'ta doğmuştur. Juman'ın uruğu Qarawıl'dır. M. Duwlatalı, 1909 yılında Qızıljar'a gelmiş ve J. Tilewliuli'nin evinde kalmaya başlamıştır. Yazar, yukarıda sözü edilen olaya dayanarak yazmakta olduğu Bağıtsız Jamal'ı burada bitirmiştir (Käkişulı vd., 2002: 34).

M. Duwlatalı, romanda Kazak cemiyetinin en önemli meselelerinden biri olan kadın haklarını "ezilen kadın" bağlamında ele almıştır. Bu mesele daha sonra yazılan birçok

romanın da konusu olmuştur. Duwlatulı, romanda “kadın hakları” meselesini yalın olarak değil de devrin içtimai meseleleriyle birlikte vermiştir. Eserde devri geçmiş töre, istismar edilen din, baskıcı ve rüşvetçi idare, bozuk iktisadi düzen, cehalete teslim olmuş cemiyet gerçekçi bir şekilde ele alınmıştır. Bu da *Bağıtsız Jamal*’a tam anlamıyla bir “gerçekçi roman” hüviyeti kazandırmıştır.

1935 yılında “vatan hainliği” ve “karşı devrimcilik” suçundan mahkûmken ölmesi Mirjaqip Duwlatulı’nın “sakıncalı adam” damgası yemesine sebep olmuştur. Tenkit amacıyla dahi adının anılması yasaklanan müellifin eserleri de görmezlikten gelinmiştir. 1988 yılında itibarı iade edilen Duwlatulı’nın eserleri ilk defa toplu olarak 1991 yılında basılmıştır.

Bağıtsız Jamal, M. Arıkan tarafından Türkçeye çevrilip incelenmiştir.*

IV. Bağıtsız Jamal’ın Kiril Harfli Baskılarında Okuma Hataları

Yasak kalktıktan sonra Bağıtsız Jamal, Kiril harfleriyle ilke kez 1991 yılında yayımlanmıştır. Bundan sonra eserin birkaç baskısı daha yapılmıştır.** 1991 yılı baskısındaki okuma hatalarının çoğu sonraki baskılarda aynen tekrarlanmıştır.

Burada eserin 1914 yılında yapılan Arap harfli baskısı ile 2009 yılında yapılan Kiril harfli baskısı karşılaştırılacak ve Arap harflerinden Kiril harflerine aktarılırken yapılan okuma hataları tespit edilecektir. Hatalar Arap harfli 1914 yılı neşrine göre sayfa sayfa belirlenecektir.

3. Sayfa

“كورس ايكان عيبيلرن هر كم قلغان” mısrasındaki “عيبيلرن” sözü “Ғайибләрін” (Duwlatov, 2009: 5) şeklinde okunmuştur. Ölçünlü Kazakçaya göre sözün “Ғайыптарын” veya “айыптарын” şeklinde okunmalıydı. Çünkü “hata, suç” anlamına gelen Arapça kelimenin (Isqarov vd., 2011a: 189) Kazakçada “Ғайиб” imlası yoktur.

4. Sayfa

“جازالمایتون бар” mısrasındaki “جازالمایتон” sözü “жазылмайтын” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 4). Süreklilik ifade eden sıfat-fiiller yapan “-Atun” biçim birimi “-A turğan” biçiminden ekleşmiştir. Sovyet Dönemi’nde ölçünlü Kazakçada biçim birimin “-AtIn” biçimi tercih edilmiştir. Bağıtsız Jamal’da ise iki şekli de kullanılmıştır. Dolayısıyla tarihî gelişimi göstermek bakımından Kiril harfli metinde

* Bk. Arıkan, Metin. “Kazak Edebiyatında İlk Roman Bağıtsız Jamal”. *Turkish Studies*, 3/7 (Fall / 2010): 39-82.

** Bağıtsız Jamal’ın Kiril harfli bazı baskıları şunlardır: Duwlatov, M. “Bağıtsız Jamal”. Şiğarmalar. Almatı: Jazuwşı Baspası, 1991: 127-164; Duwlatulı, M. “Bağıtsız Jamal”. Şiğarmaları, 1-Tom. Almatı: Gılım Baspası, 1991: 136-177; Duwlatov, “M. Bağıtsız Jamal”. *Qazaqtıñ 100 Romanı*. Almatı: Jazuwşı Baspası, 2009: 3-78.

de iki biçiminin verilmesi isabetli olacaktır. Burada söz konusu kelime “жазылмайтұн” şeklinde okunmalıydı.

“مقصودی روماننڭ خلق توزه تمك” mısrasındaki “مقصودی” sözü “мақсаты” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 5). Hâlbuki ölçünlü Kazakça da “мақсат” da “мақсұт” da mevcuttur ve aynı anlamda kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011: 21, 23). Kelimenin “мақсұты” şeklinde okunması gerekirdi.

5. Sayfa

“بره وگه خاص نرسه ايمه س عام بولغان ايس” mısrasındaki “umuma ait, umumi” anlamına gelen (Kestelli, 2004: 12) “عام / ĩâmm” kelimesi “Һәм” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 5). Farsça asıllı “Һәм / әм” sözü Kazakçada “ve, hem” anlamında kullanılmaktadır ve imlası da “Һәм” şeklindedir (Isqaqov vd., 2011b: 448). Söz konusu mısradaki “عام” sözü Kazakça sözlüklerde mevcut değildir. Kelime “Ғам” veya “Ғәм” şeklinde okunup dipnotla izah edilebilirdi.

“بايقا چى اوزگه اوزڭ اتچوت بيروب” mısrasındaki “آتچوت” sözü “отчет” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 5). “Несав” anlamına gelen Rusça kelimenin imlası aslında “отчѣт” (Mustafayev vd., 1996: 580), telaffuzu “атчот / atçot” şeklindedir. Devrin bütün edipleri gibi M. Duwlatulı da Rusça kelimeleri söyleyişe hatta Kazak söyleyişine göre yazmıştır. Bundan dolayı bir dil özelliği olarak kelimenin “атчот” hatta “атшот” şeklinde okunması gerekirdi. Bunun gibi diğer Rusça kelimelerin de müellifin yazdığı şekilde okunması daha doğru olacaktır.

7. Sayfa

“اويرتبه كده ايدى” ibaresi 1991 ve 1996 baskılarında “үйретпекке еді” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 1991: 129; Duwlatulı, 1996: 138). Doğrusu 2009 baskısındaki gibi “үйретпекте еді” olmalıdır.

8. Sayfa

Daha ziyade Kazakça telaffuzları dikkate alınarak yazılmış Rusça asıllı “كه” gibi sözlerin Rusça imlayla “крестьянский, стражник, знак, начальник” şeklinde okunması (Duwlatov, 2009: 6) isabetli olmamıştır. Bu sözlerin “керистиямски ыстражник, ызнак, началник” olarak okunması gerekirdi. Yine “پوچطوؤوى” sözünün de “поштабай” (Duwlatov, 2009: 6) değil de “поштоуой” şeklinde okunması daha doğru olurdu.

9. Sayfa

Rusça “спасибо” sözü özgün metinde Kazakça söyleyişle “اسپاسيبيا” şeklinde verildiği hâlde Kiril harfli metinlerde “ыспасиба” yerine Rusça imlasıyla verilmiştir (Duwlatov, 2009: 6). Aynı şekilde “اوشكول آچگدار” cümlesindeki “үшкөл” sözü “школ” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 7).

“Болатұн” şeklinde okunması gereken “بولاتون” sözü “болатын” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 7).

10. Sayfa

“...بيكجان نچالنيكدن تاغيده ايستكانين...” cümlesindeki “تاغيده” ibaresindeki “да” Kiril harfli metinde düşürülmüştür (Duwlatov, 2009: 7). İbarenin “тағы” değil “тағы да” şeklinde okunması gerekirdi.

“الله” lafzı “Алла” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 7). Kelimenin doğru okunuşu “Аллаһ” olmalıdır. Çünkü “Алла”, kelimenin söylenişidir; ölçünlü imla, söyleyişi yazıya yansıtan bir imla değildir. Kelime, metin boyunca “Алла” şeklinde yazılmıştır.

“...ئيندى كسى ايكه نلگن جازامن...” cümlesindeki “ئيندى” sözü Kiril harfli metinde “кандай” sözüyle değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 7). Kelimenin doğru okunuşu “неңдей” olmalıydı. Nitekim ölçünlü Kazakçada iki kelime de kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011ğ: 227; Isqaqov vd., 2011ı: 540).

11. Sayfa

“...قطار مالدی ئويدىڭ برينه قوصلوب ایدی.” Bu cümledeki “قطار” sözü “қатардағы”, “кандай” “үйінің” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 7). Doğrusu “қатар” ve “үйдің” olmalıydı.

“...اچ اغاينلرن، ايكى،” ibaresi “бір-екі ағайындарын” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 8). Doğrusu “екі-үш ағайындарын” olmalıydı.

12. Sayfa

“...بر آوزده بولوب” ifadesi “бір ауызда болып” yerine “бір ауызды болып” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 8).

13. Sayfa

“...چولپان اون انكى جاسينه كيلگانده...” Buradaki “جاسينه” yani “жасына” sözü “жасқа” sözüyle değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 8).

“...چلداقنه” (шилдеқана) sözünün kökenini belirtmek için ayraç içinde verilen “خانه” (чиллехана) Kiril harfli baskılara alınmamıştır.

“...دنياده بيلمگن نرسه لرم جوق ديب دعوا قيلوچى بر چالا نادان ملا كيلوب قوندى.” Bu cümledeki “دعوا قيلوچى” ibaresi “дұға қылушы” şeklinde yanlış okunmuştur (Duwlatov, 2009: 9). Oysaki Kazakçada “iddia etmek” anlamında “дағау қылу” deyimini mevcuttur (Isqaqov vd., 2011ç: 440).

16. Sayfa

“...جازغى تورم وقتى ایدی.” Bu cümledeki “وقتى ایدی” (уақыты еді) ibaresi “уақыт еді” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 10).

17. Sayfa

“...اصول تعلیم نان جاقسی غنه خبری بار ایدی.” Cümledeki “اصول تعلیم نان” (ұсұли тағылымнан) ifadesi “ұсұл тағылымынан” şeklinde yanlış okunmuştur (Duwlatov, 2009: 10).

“وقتده” sözü “уақытта” yerine “уақтытында” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 10).

“...اوزن چب چنكى ايسكى جول مين اوقوغان قديمى ايتوب كورسه تدى.” Cümledeki “قديمى” sözünün “хадими” olarak okunması (Duwlatov, 2009: 10) tamamen yanlıştır. Kazakçada daha çok eski tarz mektepleri credit yani yeni tarz mekteplerden ayırmak için kullanılan bir sıfat olarak kullanılan “қадими” sözü mevcuttur (Isqaqov vd., 2001g: 716).

“انه و” (әнеу) sözü “анай” diye okunmuştur (Duwlatov 2009: 10). Kazakçada iki söz de aynı anlamda kullanılmaktadır (Isqaqov vd. 2011b: 457). Ancak metinde ince sıradan harflerle yazılıp özellikle belirtildiği için “әнеу” şeklinde okunması gerekirdi. “Анай” okunacak olsaydı kelime “Анау” olarak yazılırdı.

“بزدك حسين ملاداى...” Burada “Хұсайын” yani “Hüseyin” olduğu açık seçik görülen isim “Қасен” yani “Hasan” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 10). Oysa isim “Hasan” olsaydı “حسن” şeklinde yazılırdı.

18. Sayfa

“...ئۇيگە كرگزده كسكىسن ألوب تاسنا!” Bu cümledeki “ئۇيگە كرگزده” ifadesi Kiril harfli metinde “үйге кіргіздерде” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 11). Bağlama göre öyle okunması gerekir çünkü “كرگزده” sözünün yanlış yazılmış gibi görünmektedir. Ancak ibarenin “кіргіз де” olması ihtimali üzerinde de durmak lazımdır.

19. Sayfa

“اصول جديد ترتيبچه” Buradaki “tertibine göre, tertibince” anlamında gelen “ترتيبچه” sözü “тәртібінше” yerine “тәртібіне” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 19).

20. Sayfa

“بولای” sözü Kiril harfli metnin tamamında “былай” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 12). Kazakçada “бұлай” sözü de “былай” sözü de “böyle” anlamında kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011c: 678). Bugün nöbetleşe kullanımda “былай” sözü öne geçmiş durumdadır. Ancak özgün metinde “بولای” imlasıyla yazılan sözü “بولای” okumak çok doğru değildir.

“...جمال بك هيبت بولوب، توركى كتابلردن اوقى توغون بولوب قالغان ایدی.” Bu cümledeki “توركى كتابلردن” ibaresi “түрлі кітаптарды” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 12). Hâlbuki ibarenin “түркі кітаптардан” okunması gerektiği açıktır ki bu da yani “Türki/Türkçe kitaplardan” anlamına gelmektedir. “Türkle ilgili, Türkçe” anlamlarına gelen (Akalin vd., 2011: 2401) “Türki” sözü bugünkü Kazakçada Rusça

“тюркский”, İngilizce “turkic” terimlerinin karşılığı olarak “umumi Türklere özgü” anlamında kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011k: 499).

Bu cümledeki “هيبت” sözü de ilk baskılarda “ғайбат” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 1991: 134; Duwlatulı, 1996: 144). Kelimenin “эйбат” şeklinde okunması gerekirdi. Bu hata 2009 baskısında düzeltilmiştir (Duwlatov, 2009: 12). “Әйбат” sözü Kazakçada “güzel, harika, iyi” anlamlarında kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011b: 391).

“...جمالده اوقودن توقتادی.” cümlesi “...Жамал да оқуын тоқтатты.” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 12). Doğrusu “...Жамал да оқудан тоқтады.” olmalıydı.

21. Sayfa

“عزيز معلم قايتوب كيتكان صوڭ...” cümlesindeki “عزيز” (Ғазиз) sözü Kiril harfli metinlerde atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 12).

“قصقه” Bu cümledeki “جمالده ايرنبای قصقه لردی باسينان آياغينه چييون چيغوب ایدی.” sözünün yanlış yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sözün “قصه” yani “қисса” olması gerekirdi. “باسينان آياغينه چييون چيغوب ایدی” (басынан айағына шейін шығып тастаушы еді) ifadesinde de bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Kiril harfli baskılarda metin “шығып” sözü yerine “оқып” sözü eklenerek tamir edilmiştir (Duwlatov, 2009: 13). Ancak hiçbir kelime çıkarmadan “оқып” sözünü eklemek daha doğru gibi görünmektedir. Buna göre cümle şöyle olmaktadır: “Жамал да ерінбей, қиссаларды басынан аяғына шейін оқып шығып тастаушы еді.”

22. Sayfa

“شاکر شاکرد”, “قصه واقعه کربلا”, “Қисса уақиға Көр бала” ve Шәкір – Шәкірат” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 13). Doğrusu “Қиссаи уақиғай Кербала” ve “Шәкір – Шәкірт” olmalıydı. “кербла” sözünün “Көр бала” şeklinde okunabilmesi için “کور بالا” imlasıyla yazılması lazımdı. “Қиссаи уақиғай Кербала”, 680 yılında Hazreti Hüseyin ve yakınlarının Kerbelâ’da başına gelen faciayı anlatmaktadır. Kısса, 1898, 1902, 1903, 1904, 1912, 1914 yıllarında Kazan’da basılmıştır (Äzibayev, 2002: 534; Böjeyev vd., 2003: 46, 74). “شاکرد” sözünün de “Шәкірат” olarak okunması tamamen zorlamadır. “Шәкір – Шәкірт” kıssasının tam adı “قصه شاکر شاکرد پادشاه هاشم بالاری” şeklindedir. Eser, 1901 yılında Kazan’da basılmıştır (Böjeyev vd., 2003: 58). Maalesef eserin adı bütün Kazakça kaynaklara Шәкір – Шәкірат” olarak geçmiştir.

“قز بوزبالانڭ” ifadesi “қыз-бозбалалардың” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 13), doğrusu “қыз-бозбаланың” olmalıydı.

“اوزغه ده ایلنوب” ifadesindeki “ده” bağlacı Kiril harfli metinlerde atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 13).

“اون جاسينه جينکه ن وقتده” ifadesindeki “وقتده” yani “уақытта” sözü “уақытында” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 13).

23. Sayfa

“اونڭ برى معلومگىز سارسىباي...” cümlesindeki “معلومگىز” sözü “мағлұм” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 13). Her ne kadar ölçünlü Kazakçada böyle bir kullanım bulunmasa da söz “мағлұмыңыз” veya “мәліміңіз” olarak verilmeliydi.

“صیلايتون” yani “сыйлайтұн” sözü “сыйлайтұғын” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 13).

24. Sayfa

“... خلق سزدى بىر سفر غه قالاي تاستاب كىته قوبار ايكن ديب اويلايمز.” Bu cümledeki “سزدى” yani “сізді” sözü “сөзді” (Duwlatov, 2009: 14), “اويلايمز” yani “ойлаймыз” sözü “ойлаймын” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 1996: 145).

“راضيلغمن” sözü “ризальғымен” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 14), doğrusu “разылығымен” olmalıydı. Kaldı ki ölçünlü Kazakçada “разы, риза; разылық, ризалық” sözleri nöbetleşe kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011i: 442, 485). Özgün nüshadaki “راضى” imlasına rağmen eserin Kiril harfli baskılarında ısrarla “риза” sözü kullanılmıştır.

“دولتکه قزىنوب” yani “дәулетке қызынып” ifadesi “дәулетке қызығып” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 14).

26. Sayfa

“ديتون” yani “дейтұн” sözünün “дейтін”, “بولاتون” yani “болатұн” sözünün “болатын” şeklinde okunması (Duwlatov, 2009: 14, 15) çok isabetli değildir. Romanın yazıldığı devrin dil özelliklerine sadık kalmak lazımdır.

28. Sayfa

“...اوز اوينان چغاروب اولانڭ جازاتون (قوه شعريه) ده فائده بولدى.” Cümledeki ayrıç içinde verilen -ayraç tırnak işlevinde kullanılmıştır- Arapça “şiir kabiliyeti” anlamına gelen “قوه شعريه” (...uvve-i şiriyye) ifadesi Kiril harfli baskılarda yer almamıştır. Aslında “şiir” sözü “шиғыр” sözü Kazakçada mevcuttur (Isqaqov vd., 2001i: 360). Dolayısıyla söz konusu ibare “қуаи ширьрия” şeklinde verilip dipnotla izah edilebilirdi. Bir imla hususiyeti olarak “فائده” şeklinde yazılan “пайда” (peyda) sözü (Isqaqov vd., 2011i: 272) Kiril harfli baskılarda atlanmıştır. Dolayısıyla cümle şöyle verilmiştir: “... өз ойынан шығарып өлең де жазатын болды.” (Duwlatov, 2009: 169. Hâlbuki cümle şöyle olmalıydı: “...өз ойынан шығарып өлең жазатұн ‘қуаи ширьрия’ да пайда болды.”

29. Sayfa

“ايل اچنده طلبدى بوز بالالردانگ كوزى توسه باستاب...” cümlesindeki “istekli, azimli” anlamına gelen (Isqaqov vd., 2011j: 654) “طلبدى” (талапты) sözü “тілді” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 16). Hâlbuki kelimenin “тілді” okunması için “тильді” veya “تىلدى” şeklinde yazılması gerekirdi.

30. Sayfa

“بيلمه سكه سوزاڭ خور بوب كينه ر ديگين” mısrasındaki “سوزاڭ” yani “cəzi” kelimesi “cəzi” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 16).

“...اولى بوغان بر اوز اولانڭ آيتاين...” cümlesindeki “بوغان” (бұған) sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 17).

31. Sayfa

“...جگنلرگه جالتاقداب قاراي بيردى.” Cümledeki “جالتاقداب” (жалтақтап) sözünün yerini “жалтақ-жалтақ” sözü almıştır (Duwlatov, 2009: 17). Hâlbuki Kazakçada “kaçamak bakmak, ara ara bakmak” anlamına gelen “жалтақта-” fiili de vardır (Isqaqov vd., 2011d: 674).

“...جمال كوكره گن كيناب ميناو اولاندى آيتدى.” Cümledeki “كيناب” (көнеп) sözü “көнеп” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 17). Burada bağlama uygun olan söz “boğazını temizlemek” anlamına gelen “көне-“ fiilidir (Isqaqov vd., 2011f: 605).

“...اويره تلدى” Mısradaki “اويره تلدى” (үйретілді) sözünün “үйретінді” sözü almıştır (Duwlatov, 2009: 17).

32. Sayfa

“...جمال كمالته جيتكه نصوڭ...” Buradaki “كمالته” sözü “кәмелетке” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 18). “Кәмелетке” okunması için kelimenin “кәмәлте” imlasiyla yazılması gerekirdi. Ölçünlü Kazakçada “кәмелет” yazılışı da bulunmasına rağmen burada kelimenin “қамалатқа” okunması (Isqaqov vd., 2011f: 429) daha isabetli olurdu.

“...جوماننڭ جغانديغان قوربي آراسنده كولكى بولغان اسدرى ايدى.” Cümledeki “جغانديغان” sözü “жамандығынан” şeklinde okunmuştur (Duwlatov 2009: 18). Kelimenin “жуандығынан” okunması daha isabetli görünmektedir. Ölçünlü Kazakçada “semizlik, irilik, şişmanlık” anlamına gelen “жуандық” sözü vardır (Isqaqov vd., 2011e: 522).

“مثلا” kelimesi Kiril harfli neşirlerde hep “мысалы” diye verilmiştir (Duwlatov 2009: 18). Hâlbuki Kazakçada “мысалы” yanında “мәселен” edatı da kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011i: 138).

33. Sayfa

“...ناچارى جوق ايدى...” Bu cümledeki “ناچارى جوق ايدى” (нашары жоқ еді) ibaresi 1996 baskılarında “нашар жері жоқ еді” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 1996: 149). Bu hata sonraki baskılarda düzeltilmiştir.

“قاجوب كيتدى” (қашып кетті) ibaresi “қашып кетіпті” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 18).

“قايسن استاوغه” (қайсын істеуге) ifadesi “қайсысын істеуге” olmuştur (Duwlatov, 2009: 18).

34. Sayfa

“...اوچ حصه آرتلدى...” Bur cümledeki “آرتلدى” (артылды) sözü “артты” diye okunmuştur (Duwlatov 2009: 18).

“...جمالداڭ همان بر كاغاز جازب اوتروب...” Buradaki “همان” (həman / əman) sözü Kiril harfli metinlerde atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 19).

36. Sayfa

“اوسترگين آتامه اوبال آرتقانبه” Mısranın başındaki “اوسترگين” (өстірген) sözü “өсірген” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 20). Kazakçada “büyütmek, yetiştirmek anlamında “өсір-” fiili de mevcuttur (Isqaqov vd., 2011i: 226).

“...كوزينان آزاراق جاسدار كيتوب...” “جاسدار” (жастар) sözündeki çokluk eki “+тар” düşürülmüştür (Duwlatov, 2009: 20).

37. Sayfa

“سؤيتوب جور مه اڭ قوروسن” 1996 baskısında “جور مه اڭ” (жүрмең) sözü “жүрмей” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 1996: 151).

38. Sayfa

“خاتون دشمان ديگان اوصاو...” Cümledeki “اوصاو” kelimesi “осы” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 21). Böyle okunması için “اوصى” şeklinde yazılması lazımdı. Dolayısıyla kelimenin doğru okunuşu “асы-ay” olmalıdır.

“...بول بول خصوصه سارسنبايمن آقلاساوب...” “Bu konuda” anlamına gelen “بول” ibaresi anlaşılmadığı için “bu vakitte” anlamına gelen “бұл тұста” sözüyle değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 21).

“اطر افده غى” sözü “атырабындағы” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 21), sözün doğru okunuşu “атыраптағы” olmalıdır.

39. Sayfa

“...اوترغزامز جيردن قاي...” yani “...қай жерден отрығызамыз...” cümlesi “...қай жерге отрығызамыз...” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 21).

41. Sayfa

“برى برينڭ حلن” İbare “бірі-бірінің халін” okunması gerekirken “бір-бірінің халін” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 22).

“...موافق جواب قايتاروب...” “Uygun, münasip” anlamına gelen “موافق” sözünün yerine “tam, eksiksiz” anlamına gelen “толық” sözü konmuştur (Duwlatov, 2009: 22). Hâlbuki Kazakçada kelimenin “муафик” ve “муапық” olmak üzere iki değişkesi mevcuttur (Isqaqov vd., 2011i: 314).

“İstişare etmekte idi” anlamına gelen “...کیکاسبه کده ایدی.” ibaresi “...кеңеспек те еді.” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 22). Doğrusu “...кеңеспекте еді...” olmalıdır.

“...ایسب ألوب ایندی 'الآومت! اولاڭ آیتاسڭدار...” Cümledeki “ایندی” sözü tırnak dışında olmasına rağmen konuşmaya dâhil edilmiştir (Duwlatov, 2009: 22).

“...آیتباساڭدار، آیتباساڭدار آیتباساڭدار آیتباساڭدار منه کای...” Cümledeki “آیتباساڭدار” (айтпасаңдар) sözü 1996 baskısında “айтпайсыңдар” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 1996: 153).

“...آیتلوب کیله جاتقان ایسکی اولاڭدار...” Buradaki “آیتلوب” (айтылып) -bağlama hiç uymamasına rağmen- “айтып” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 22).

42. Sayfa

Romanın erkek kahramanının adının “Ғали / Ğalıy” şeklinde okunması (Duwlatov, 2009: 22) çok isabetli değildir. Kazakçada “علی” adının telaffuzdan kaynaklanan “Алы, Әлі, Әлі, Ғали, Қали” gibi değişkeleri olduğu doğrudur (Smağulov, 2013: 408). Ancak *Bağıtsız Jamal*’daki “علی” isminin “Әлі” veya “Әлі” şeklinde okunması daha doğrudur. Çünkü söz konusu isme gelen ekler kalın sıradandır: “ایندی اولاڭ ریت اولی علی گه”. Kelime “Ғали” (Ğalıy) ve Қали (Qalıy) okunacak olsaydı ek “+гә” şeklinde değil “+ге” şeklinde gelirdi. Dolayısıyla “علی گه” değil “علی گه” yazılırdı.

43. Sayfa

Bu mısralardaki “جاسدقه صاوق صایران اینکان کوننڭ / ایمه سبه جگنکدڭ رواچانی” Bu mısralardaki “جاسدقه” (жастықта) sözü “жастыққа” (1996: 154), “күннің” (күннің) sözü ise “күнің” (Duwlatov, 1991: 144; Duwlatov, 1996: 154; Duwlatov, 2009: 23) olarak okunmuştur. “رواچانی” (раушаны) sözünde de bir yazım hatası olması muhtemeldir. Yazım hatası yoksa kelime başkaca okunmalıdır.

44. Sayfa

“...أوط جاغلماعی” Mısradaki “أوط” (от) sözü “оты” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 27). Ölçü gereği “от” okunması gerekirdi.

“...اوتنچ اینکانصوڭ...” Bu ifade “өтініш айтқан соң” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 24). Öyle olsaydı “...اوتنچ اینقانصوڭ...” şeklinde yazılırdı. İfadenin doğru okunuşu “өтініш еткен соң” olmalıdır.

“...قول جیتسه قانداй جگت لذت ألماس” mısrasındaki “جیتسه” (жетсе) kelimesi “жетпес” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 24).

“...چیکاده کامشات بورك کیگانی اصل” (кигені) sözü “киген” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 24).

45. Sayfa

“ایتارمه جاقسى جگت جوتقه سر فاش” Mısranın başındaki “ایتارمه” (етер ме) sözü “айтар ма” okunmuştur (Duwlatulı, 1996: 155; Duwlatov, 2009: 24). Bu şekilde okuması için “ایتارمه” yazılması lazımdı. Kaldı ki Kazakçada “паш айту” gibi bir ifade yoktur ancak “паш ету” (faş etmek) fiili vardır (Isqaqov vd. 2011i: 331).

“Айтсагдағы” “Ант бироб Айтсагдағы сра нанбас / шаһбазлр сүйгані اوچон از لانودن” sözünde bir yazım yanlışı var gibidir. Kelimenin doğru imlası “Айтсагдағы” (айтсаң дағы) olmalıdır. “сүйгані” (сүйгені) sözü “сүйген” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 24).

“Корсиде Нинді Хорлқ Бр Тартлмас” Mısradaki “Тартлмас” (тартылмас) sözü “тартынмас” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 24).

46. Sayfa

“Аиме Сибидм Яа Прмао Киچه Бала” Mısranın başındaki kelime 1996 baskısında “емес пе едик” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 1996: 155). Doğrusu “емес пе едим” olmalıdır.

“Мталі Қзғалдақтай Әмер Чолақ” Mısradaki “Әмер” (өмір / ғұмыр) kelimesi “ғұмыры” olarak verilmiştir (Duwlatov 2009: 25).

47. Sayfa

“Туронде Әмер Ауते Р Килтен Аҷбай” mısrasındaki “Әмер” (өмір / ғұмыр) kelimesi “ғұмыры” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 25).

“Рҗм Айтбас җне де Ата, Анасі” Mısradaki “җне де” ibaresindeki “де / де” düşürülmüştür (Duwlatov, 2009: 25).

48. Sayfa

“Тибискен Қолн Таидай Тіҗі Тибјат” Mısranın sonundaki “Тибјат” sözünün yerine Kiril harfli baskılarda “қымбат” sözü konmuştur (Duwlatov, 1991: 147; Duwlatulı, 1996: 156; Duwlatov, 2009: 26). Ancak kelimenin doğru okunuşunu tespit etmek mümkün olmamıştır.

49. Sayfa

“Бірі-Біріне” (бірі-біріне) “Бірі Біріне” Cümledeki “Аҷдарынан Бірі Біріне Аонағалғы Блнуб...” “бір-біріне” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 27).

“Мәрте” (мәртебе) “Мәртебе” Cümledeki “Бірі Біріне” Cümledeki “Мәртебе” (мәртебе) sözü “мәрте” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 27). Bu imla metin boyunca korunmuştur. Ölçünlü Kazakçada “kere, kez, defa” anlamına gelen “мәрте” sözünün (Isqaqov vd., 2011i: 136) “мәртебе” sözünden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak asıl metne sadık kalmak açısından kelimenin “мәртебе” şeklinde verilmesi daha uygun olurdu.

50. Sayfa

“...دوستلق علامتريده بولوب قالدى.” Cümledeki “ده” (да) kelimesi atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 27).

“...على دڭ قوچاغنده جاتوب آيتوب بتردى.” Cümledeki sonundaki “بتردى” sözü “білдірді” şeklinde yanlış okunmuştur (Duwlatov, 2009: 27). Doğrusu “бітірді” olmalıdır.

51. Sayfa

“...بربرينه بول كوڭگه چه آيتوغه...” Buradaki “كوڭگه چه” sözündeki “+ چه” eki genişletilmek suretiyle ibare “күнге шейін” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 27). Doğrusu “күнгеше” olmalıydı.

52. Sayfa

“...مقصودقه ایرشالمای ایرشالمای قالامز غوی...” Cümledeki “ایرشالمای” ibaresi “жете алмай” ile değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 28). Doğrusu “epice алмай” olmalıydı. Ölçünlü Kazakçada da “epic-” fiili mevcuttur (Isqarov vd., 2011d: 383).

“...اوقوب كورسه سوزى بول ایدی.” Cümledeki “cəzi” kelimesi atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 28).

“...ایکی كوڭل بر جیرگه قوصولسه اگر” (жерге) sözü “жерде” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 28).

“...تله گن بیر اللهم ایکی جاسقه” Mısradaki “تله گن” (тілегін) sözü “тілегін” olarak verilmiştir (Duwlatulı, 1996: 158).

54. Sayfa

“...آه دارينغ داريادن اوته چقسه” Mısranın başındaki “آه” (ah) ünlemi “ай” ünlemi ile değiştirilmiştir (Duwlatulı, 1996: 159).

“...على جمال لائقداب الله قوصسه” Mısradaki “لائقداب” sözü “лайық деп” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 29). Ancak ibarenin “лайықтап” şeklinde okunması daha doğru görünmektedir. Çünkü “лайық деп” şeklinde okunması için kelimenin “لائق ديب” imlasiyle yazılması lazımdı.

55. Sayfa

“...نچوك بولارينه ده كوزى جيتبادى...” Cümledeki “بولارينه” (боларына) sözü “болатынына” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 29).

“...اگرده على مين قاچه قالسه” diye başlayan paragraf kaldırılmıştır (2009: 30).

56. Sayfa

“...صول خصوصده” (сол хұсұста) ifadesi “сол мезгілде” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 30).

“اوقيدى” Cümledeki “اولا كنده طاوب ألوب اوقيدى، ديب جو غاريدە جازوب ايدك.” (оқиды) kelimesi bağlama uymayan bir şekilde “оқиды” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 30).

“جازغانن فهم لادم سزداى شاهباز” Mısradaki “فهم لادم” kelimesi “қабұл алдым” ibaresi ile değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 30). Doğrusu “anladım, idrak ettim” anlamında “фәһімледім” veya “пайымдадым” olmalıydı. Nitekim ölçünlü Kazakçada “айымда-” fiili kullanılmaktadır (Isqaqov vd., 2011i: 280).

57. Sayfa

“معلوم بر اوزگه مينڭ حالم” Mısradaki “اوزگه” (өзіңе) kelimesi “сөзіңе” okunmuştur (Duwlatov, 1996: 160).

“جوالماعان جومان اُدى پيرى منان” “جوالماعان” sözü “жуылмаған” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 30). Kelimenin bu şekilde okuması mümkün değildir. Ancak ölçünlü Kazakçada edilgen “жуыл-” (yıkın-) fiili bulunmasına rağmen (Isqaqov vd., 2011e: 529) “жуал-” diye bir fiil yoktur. Dolayısıyla “жуалмаған” şekli bir yazım veya ağız özelliği olabileceği gibi yazım hatası da olabilir. Ayrıca bu şeklin bir imla hususiyeti olduğu da düşünülebilir.

58. Sayfa

“بز كوندك موندای حالغه خادى صادى” kelimesinin “халге” okunması (Duwlatov, 2009: 31) çok doğru değildir. Öyle okunması için “حالگه” yazılması gerekirdi. Sözün doğru okunuşu “халға” olmalıdır.

“مظلومه مين” Mısradaki “مظلومه مين” ibaresi “мазлұммен мен” şeklinde tamamen yanlış okunmuştur (Duwlatov, 2009: 31). Öncelikle birinci kelime “мазлұме” okunmalıdır. Bu sözün “mazlum” isimimefulünün müennes şekli olduğu açıktır. Kazakça sözlüklerde “мазлұм” sözü bulunmasına (Isqaqov vd., 2011h: 740) rağmen “мазлұме” sözü yoktur. Sonraki kelime ise “ben” anlamına gelen “мен”dir. Dolayısı ile ibarenin doğru okunuşu “мазлұме мен”dir ve “mazlume[yim] ben” demektir.

“مينده جوق” (менде жоқ) ibaresi “мен де жоқ” okunmuştur (Duwlatov, 1996: 161).

59. Sayfa

“ايرشكاي ديب” “Erişesin diye” anlamına gelen “ايرشكاي ديب” (еріскей деп) ifadesi hiç olmayacak şekilde rağmen “ескергей деп” (hatırlayasın diye) okunmuştur (Duwlatov, 2009: 31).

“مینادای” (мынадай) sözü “мынандай” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 32).

60. Sayfa

“قزداڭ باسینه ايرك بار غوى...” Cümledeki “باسینه” sözünün doğru okunuşu “басында” (Duwlatov, 2009: 32) değil “басына”dır.

“...كم قزدى تيك بيرادى!” Cümledeki “تيك” (тек) genişletilerek “тегін” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 32). Kaldı ki Kazakçada “тегін” gibi “parasız, bedava” anlamına gelen “тек” sözü de vardır (Isqaqov vd. 2011k: 93).

“عمر اوتكرولرينك” ifadesi “ғұмыр өткерулерінің” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 32). Doğrusu “ғұмыр өткерулерінің” olmalıdır.

“جوره كديرى دوپلداب...” Buradaki “دوپلداب” (дүпілдеп) sözü “лүпілдеп” ile değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 32). Hâlbuki “дүпілде-” sözlükte de mevcuttur (Isqaqov vd. 2011d: 64).

61. Sayfa

“آيتامتاغان چالداڭ كيمپر آيتامتاغان داوسى” ifadesindeki “آيتامتاغان” (айтамтаған) sözü “айтақтаған” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 32). “Айтамта- / айтамда-” fiili de Kazakça sözlüklerde mevcut değildir.

“تونديكى آچوب قويغاندا” ifadesindeki “تونديكى” (түндікті) sözü “түңлікті” olarak okunmuştur (Duwlatov, 2009: 32). “Түндік” ve “түңлік” ölçünlü Kazakçada nöbetleşe kullanılan kelimelerdir (Isqaqov vd., 2011k: 491, 494). Ancak asıl metne uymak bakımından kelimenin “түндік” okunması daha isabetli olurdu.

62. Sayfa

“...تاڭناڭ اتقانن بلمايده قالغان ايدى.” Cümledeki “بلمايده” (білмей де) ibaresindeki “هد / де” sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 33).

“أناو كوڭگى ساغان خط يازغان نان كييون...” Buradaki “أناو” (анау) sözünün “әнеу” okuması (Duwlatov, 2009: 33) çok isabetli değildir. Çünkü “أ” başlayan kelimenin ince sıradan okunması uzak bir ihtimaldir. Aynı ibarede “خط” (хат) sözü de atlanmıştır.

“...على أولينه كيلوب... آط صايمانلرن دايارلاى باستادى.” “Әли ауылына келіп... ат саймандарын дайарлай бастады.” cümlesi “Ғали үйіне келіп... ат сайландыра даярлана бастады.” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 33).

63. Sayfa

“جاس جوره كدار” (жас жүректер) tamlaması “жас жүректері”, “اويلای باستاغانلر” (ойлай бастағандар) ifadesi “ойлай бастаған”, “جكسنبى كونده” (жексенбі күн де) ibaresi “жексенбі күні де” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 33).

“هربر اونكان مينوت جلدای بولوب” ibaresine “جلداى” (жылдай) sözünden önce “сүрленген” sözü eklenmiştir (Duwlatov, 2009: 33).

“...حاضرده هيچ كم كورگانى جوق...” Cümledeki “حاضرده” (қазірде) sözü “қазір де”, “كورگانى” (көргені) sözü “көрген” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 34).

64. Sayfa

“فتح الله” adının “Фатихолла” (Duwlatov, 2009: 24) yerine “Фатихоллах” okunması daha doğrudur.

“بر قصتاو غه كيلوب” ifadesindeki “قصتاو غه” (қыстауға) sözü “қыстау” okunmuştur (Duwlatov, 1996: 163).

65. Sayfa

Ruşça imlaya uydurmak için “اسكاندال” (искандал) sözü “скандал”, “ادووكاتقه” (адвокатқа) “адвокатқа” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 34).

68. Sayfa

“هم بولسقه كسى جيباروب خط جازدى.” Cümledeki “خط” (хат) sözü düşürülmüştür (Duwlatov, 1996: 165).

69. Sayfa

“...نه ديگانمدى استاب بيرگدير!” Cümledeki “بيرگدير” (беріндер) sözü “беріңіздер” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 36).

71. Sayfa

“جيبارگان اوچون” (жібеген үшін) ibaresi “жібегені үшін” olarak düzeltilmiştir (Duwlatov, 2009: 38).

72. Sayfa

“حقیقتده” (хақиқатта), “хақиқатында”; “билігінанده” (билігінен де), “билігіне”; “کنیگه لرن” (книгелерін), “книгаларын”; “عرضی” (арызы), “арыз” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 38).

73. Sayfa

“...عرض لرن کرگزدی.” (...арыздарын кіргізді.) cümlesi “...ғарызларын кіргізді.” şeklinde verilmiştir (Duwlatov, 2009: 38). “Арыз” sözünün “ғарыз” olarak yazılması gereksizdir.

“...بولسندن جواب (آبیاسنینیه) صوراب کاغاز جيباردی.” Аураç içindeki “آبیاسنینیه” (абьяснение < объяснение) sözü atlanmış, ауғиса “صوراب” (сұрап) sözü “сұраған” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 39).

74. Sayfa

“...بول ايده آلاتون...” “بول” (бул) sözü atlanmış, “آلاتون” (алатун) sözü “алатын” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 39).

“...اولوغه عرض بيره ر اوچون گنه بزگه اوچ، دورت كون كيلوب قونغان ایدی.” Cümledeki “بيره ر” (берер) sözünün “беру”, “كيلوب” (келіп) sözünün yerine “болып” sözü konmuştur (Duwlatov, 2009: 39).

75. Sayfa

“...يخشى بر جبركه باروپائالانگانك اوزگه ده بزگه ده فائده لی بولور ایدی.” Buradaki “يخشى” (яхшы) sözünün yerine “басқа” konmuş, “بولور” (болур) sözü ise “болар” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 39). Cümle, Tatar Fethullah’ın ağzından yazıldığı için Tatarcanın özellikleri kullanılmaya çalışılmış olmalıdır. Ayrıca şunu da belirtmek lazımdır: Ölçünlü Kazakçada geniş zaman eki “-r/Ar”dır (İysayev, 2007: 98). Ancak metinde “-Ur” da kullanılmıştır. Bunun sadece bir imla özelliği mi olduğu yoksa bir anlam ayırtısı mı ifade ettiği meselesi araştırmaya değerdir.

“...نوغای ديب بلوب بولادی خوفلنباى كوگلدیری شادلانوب...” Buradaki “بولادی” (болады) sözü “бұлардан” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 40).

76. Sayfa

“...جول آغاجداردی آراب...” (жол-ағаштарды аралап) ifadesi “жолшыбай ағаштарды аралап” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 40).

“غیری” (ғайыры) sözü “ғайыр” olarak verilmiştir (Duwlatov, 2009: 40).

“اورمان طوغای گلديگان باغچه لری” Mısradaki “گلديگان” (гүлденген) sözü “гүл енген” okunmuştur (Duwlatov, 1996: 169).

77. Sayfa

“زائک توزب، زاکون جاييب، پادشاه تورب” mısrasında “تورب” (отырып) sözü “о тырып, “طامچه سی” (тамашасы) sözü “тамашалы” olarak yanlış okunmuştur (Duwlatov, 2009: 40, 41).

78. Sayfa

“بورونغي قالبچه” (бұрынғы қалыпша) sözü “бұрынғы қалпынша”, “قورغانينان” (қорыққанынан) sözü “қорыққаннан” olarak okunmuş; аураç içindeki “پناه” (пәнаһ) sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 41).

70. Sayfa

“...سينان قايتوب ترى قلامن...” cümlesindeki “ترى” (тірі) sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 42).

“الله رحمت ئهيله سون!” “Allah рақмат әйлесін!” olarak okunması gereken cümle “ Алла рақмат тілесін!” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 42). Ölen kişinin ardından söylenen ve “Allah rahmet eylesin!” anlamına gelen söz konusu cümle Sovyet Dönemi’nde artık kullanılmadığı için yanlış okunmuştur. Her şeye rağmen “ئهيله سون” sözünün “тілесін” okunması mümkün değildir. Kaldı ki ölçünlü dilde bulunmamasına rağmen eski Kazakçada “etmek, eylemek, kılmak” anlamında “әйле- ~ әйлә-” fiili mevcuttur (Isqarov vd., 2011m: 77).

“...كوبين مولاىى ديگه ن زيارتقه اياروب قويدى.” Kazakçada “زيارت” sözünün farklı telaffuzundan doğmuş “kabir, mezar, ziyaret yeri” anlamına gelen ve nöbetleşe kullanılan iki kelime vardır: “зиярат” ve “зират”. Bunlardan birincisi eski değişke olduğu için (Israqov vd., 2011f: 143, 149) metindeki “زيارت” sözünün “зират” (Duwlatov, 2009: 42) yerine “зиярат” okunması daha isabetlidir.

81. Sayfa

“...جمالدىڭ اوينينه كشى آلوب ايسترتدى.” Cümle “...Жамалдың үйине кісі салып есіртті.” şeklinde verilmiştir yani bir yazım hatası olduğu düşünülerek “آلوب” (алып) sözü “салып” diye okunmuştur (Duwlatov, 2009: 42). Bunun gerçekten bir yazım hatası olup olmadığı düşünmeye değer bir meseledir.

“...آنالرى مين كورسه ده حالى كيلمادى.” Cümledeki “كورسه” sözü “көрісуге” şeklinde düzeltilmiştir (Duwlatov, 2009: 43). Bir yazım hatası olduğu kabul edilirse kelimenin “көріске” şeklinde okunması daha isabetlidir. Çünkü yazım hatasının sadece “ك” harfinin unutulmasından ibaret olduğu görölmektedir.

“...تينتاكدك قيلساكده تيگكدى طاوب ايدىڭ...” Cümledeki “تينتاكدك” (тентектік) sözü “тентек” diye okunmuştur (Duwlatov, 1996: 172).

82. Sayfa

“...بختسز بولغان جمالڭ قاسگه كيلوب تور...” Bu cümlede “بولغان” (болған) sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 43).

“...قوصوغه” (қосуға) sözü “қосылуға”, “الله تعالى آخرتده قوصوغه نصيب ئهيله سون...” (несіп әйлесін) ise “несіп тілесін” okunmuştur (Duwlatov, 2009: 43).

84. Sayfa

“...منه دای” (мынадай) sözü “мынандай”; “موڭ داوس بن” (мұң дауыспен) ise “мұңлы дауыспен” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 44). “...اوزينه جورتىڭ...” ibaresindeki “الاکوب” sözünün “ілігіп” yerine devrin bir dil özelliği olarak “ілегіп” şeklinde verilmesi daha isabetli olurdu.

“...جمال ايندى كورگه ن كسى تانيمای قالاتون بولدى.” Bu cümledeki “جمال” (Жамал) sözü “Жамалды”, “қалатон” (қалатұн) sözü ise “қалатын” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 44).

85. Sayfa

“...بورونعى كيه ويمه راضى من...” Buradaki “راضى من” (разымын) sözü “тазамын” sözüyle değiştirilmiştir (Duwlatov, 1996: 173).

“...پادپيسكه” (падписке) sözü Rusça imlaya göre “подписка” şeklinde verilmiş, аураç içindeki “پيرپيسكه” (пирписке < Rus. переписка) sözü de atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 44, 45).

“كوڭلى آچلب” (көңілі ашылып) ifadesi “көңіл ашып”, “خاتونیده” (қатыны да) “қатыны” şeklinde değiştirilmiştir (Duwlatov, 1991: 161; Duwlatov, 2009: 45).

86. Sayfa

“...حتى بعض وقتده...” İbaredeki “حتى” (хәтта) sözü atlanmıştır (Duwlatov, 2009: 45).

87. Sayfa

“...تون بولوب ايل جاتدى.” Cümleye “ايل” (ел) sözünden sonra “ده / де” bağlacı eklenmiştir (Duwlatov, 1991: 162; Duwlatov, 2009: 46).

88. Sayfa

“جمالداڭ اسى اولده تيرسكه باصب ژاتقان مين بول سفرده اسداڭ ساعتى بولمايتوغون .” Bağlama göre “بول سفرده” ifadesinin “бұл сапарда” (Duwlatov, 1991: 162; Duwlatov, 1996: 174; Duwlatov, 2009: 46) değil de “бұл сапар да” okunması gerekirdi.

“...اوينده جالغز على غنه بولوب...” ifadesindeki “جالغز” (жалғыз) sözü atlanmıştır; “...بر جيرگه كيلوب توروب آلدى.” cümlesindeki “توروب آلدى” (тұрып алды) ibaresi “тұрып қалды” olarak değiştirilmiştir (Duwlatov, 2009: 46).

89. Sayfa

“...بر اويزد ايلگه...” ifadesi “бір оязд елге” yerine “бір ояздай елге” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 2009: 46). Buradaki “оязд ~ ояз”, Rusça “уезд” sözünün Kazakça söylenişidir.

92. Sayfa

“بولغانصوڭ صولاى اولده” mısrası “Болған соң солай азалды” şeklinde okunmuştur (Duwlatov, 1996: 176). Mısranın doğru okunuşu “Болған соң солай әзелде” şeklindedir.

“شام، چراق سوڭگان زمانده” Aradaki virgülden dolayı “چراق، شام” ibaresini birleşik kelime gibi “шамшырақ” şeklinde (Duwlatov, 1991: 164; Duwlatov, 1996: 176) okumak yanlıştır. Bir ikileme olan ibarenin “шам-шырақ” olarak okunması lazımdı.

93. Sayfa

“موندای زارلی قیلغاندى / مين بيچاره نه ايتدم / جلام زارلاب على جوق / اسنه كوندم” “قدرتدڭ” Eserin bu son dört mısrası 1996 baskısında tamamen değiştirilip iki mısraya indirilmiştir: “Мұндай зарлы, Ғали жоқ, / Ісіне көндім құдіреттің!” (Duwlatov, 1996: 177). Diğer baskılarda bu hata yoktur. Son dört mısra şöyle olmalıdır: “Мұндай зарлы қылғандай, / Мен бейшара не еттім?.. / Жыладым зарлап – Ғали жоқ, / Ісіне көндім құдіреттің!”

V. Sonuç ve Teklifler

1. *Yirminci Yüzyıl Başındaki Kazak Edebiyatı*'nın önemli simalarından olan Mirjaqip Duwlatulı'nın eseri *Bağıtsız Jamal*, Kazak edebiyatının ilk romanı sayılmaktadır.
2. Kısa oluşundan dolayı eserin “roman” olup olmadığı daha ilk yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Olay örgüsünün karmaşıklığı ve yoğun anlatımı -hacmine rağmen *Bağıtsız Jamal*'ın “roman” olarak kabul edilmesini sağlamıştır.
3. *Bağıtsız Jamal*, Kazak cemiyetinin en önemli meselelerinden biri olan “kadın eşitsizliği” meselesini “kadının başlık parası karşısında zorla evlendirilmesi” bağlamında ele almıştır. Eser, bu yönüyle Kazak edebiyatında bir çığır açmıştır.
4. *Bağıtsız Jamal*'ın ilk baskısı 1910 yılında Kazan'da yapılmıştır. Eser, 1914 yılında ikinci defa basılmıştır. İki baskı da Arap harflidir.
5. Alaşçı ve milliyetçi olduğu için çalışma kampında 1935 yılında öldükten sonra M. Duwlatulı'nın eserleri de yasaklanmıştır. Sovyet Dönemi boyunca bu “karşı devrimci” “vatan haini”nin adını tenkit maksadıyla dahi olsa hiç kimse anamamıştır.
6. Arap harfli iki baskısından sonra *Bağıtsız Jamal*, Kiril harfleriyle ancak 1991 yılında basılabilmektedir.
7. Kazaklar, 1929 yılına kadar Arap harflerini kullanmışlardır. A. Baytursınulı'nın ıslahatına kadarki imla “kadim imla”, sonraki ise “cedit imla” olarak adlandırılmıştır. Seçil bir alfabeyle dayanmadığı için kadim imlada bazı okuma zorlukları ortaya çıkmaktadır.
8. *Bağıtsız Jamal*'ın 1910 ve 1914 yıllarındaki baskıları kadim imlaya göre yapılmıştır. 1991 yılında yapılan Kiril harfli baskı da bu Arap harfli baskıların harf çevirisidir.
9. 1991 yılında yapılan ilk Kiril harfli baskıda birçok okuma hatası mevcuttur. Bu hataların çoğu 1996, 2009 baskılarında aynen tekrarlanmıştır. Hatta 1996 baskısında önceki baskıda bulunmayan okuma hataları da vardır.
10. *Bağıtsız Jamal*'ın Kiril harfli baskılarındaki okuma hatalarını üç başlık altında toplamak mümkündür:
 - a. Ölçünlü Kazakçaya uydurmak maksadıyla değiştirilen sözler: Mesela devrin dil özelliği olarak “جاز لمايتون” şeklinde yazılan kelime, ölçünlü dile uydurmak için “жазылмайтын” yerine “жазылмайтын” okunmuştur.
 - b. Arapça asıllı olduğundan fazla eski bulunarak değiştirilen sözler: Mesela “بول خصوصه” (бұл хұсұста) ifadesi muhtemelen fazla eski sayıldığı için bağlama tamamen aykırı olmasına rağmen “бұл мезгілде” şeklinde verilmiştir.
 - c. Anlaşılmadığı için değiştirilen kelimeler: Mesela “الله رحمت ئهيله سون!” (Аллаһ рақмат әйлесін!) cümlesi “Алла рақмат тілесін!” olmuştur.

11. Bu hataların çoğu *Bağıtsız Jamal*'ın yazıldığı devrin kültüründen uzaklaşmaktan ve Arap harflerini yeterince bilmemekten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Arap harflerini iyi bilen uzmanlar yetiştirilmelidir. Bunun için de Kazak üniversitelerinin ilgili bölümlerinde Arap harfleri mutlaka ders olarak okutulmalıdır.
12. Bilhassa kadim imlaya göre basılmış Arap harfleri Kazakça eserler, uzmanlara harf çevirisi yaptırılarak yeniden yayımlanmalıdır.

Kaynaklar

- Äbdığaziyev, B. (Red.) vd. (2010). *Qazaq ädebiyeti: entsiklopediyalıq anıqtamalıq*. Almatı: Arwana Baspası.
- Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkan, M. (2010). “Kazak Edebiyatında İlk Roman Bağıtsız Jamal”. *Turkish Studies*, 3/7 (Fall / 2010), 39-82.
- Äzibayev, B. (2002). “Kerbalanıñ Şölinde”. *Qazaqstan: ultıq. Éntsiklopediya, 4- tom*. Almatı: Qazaq Éntsiklopediyasınıñ Bas Redaktsiyası, 534.
- Baytursınılı, A. (1998). *Älib-biy: jaña qural*. Almatı: Rawan Baspası.
- Baytursınılı, A. (1914). *Oqıw quralı: qazaqşa alifba*. Orınbör: Kerimof, Xusayınov ve Şürekasınıñ Matbaası.
- Biysengalıy Z. N. vd. (2001). “Duwlatov Mirjaqıp”. *Qazaqstan: ultıq entsiklopediya, 3-tom*. Almatı: Qazaq Éntsiklopediyasınıñ Bas Redaktsiyası, 295-187.
- Böjeyev M. vd. (2003). *İhtiläle değın çıkan kazakça edebî kitaplar* (Çev. A. Özdemir). Almatı: Kazakistan SDÜ Yayını.
- Böjeyev, M. vd. (1978). *Revolyutsiyağa deyin qazaq tilinde şıqqan ädebiy kitaptar*. Almatı: Qazaq SSR Ğılım Akademiyası.
- Duwlatov, M. (2009) “Bağıtsız Jamal”. *Qazaqtıñ 100 romanı*. Almatı: Jazuwşı Baspası, 3-78.
- Duwlatov, M. (1991). “Bağıtsız Jamal”. *Şığarmalar*. Almatı: Jazuwşı Baspası, 127-164.
- Duwlatalı, M. (1996). “Bağıtsız Jamal”. *Şığarmaları, 1-tom*. Almatı: Ğılım Baspası, 136-177.
- Düysenbayulı, E. vd. (2004). *Qazaqstan jazuwşılardı: xx ğasır*. Almatı: Ana Tili Baspası.
- Eğewbayev, A. (Red.) vd. (2006). *Qazaq ädebiyetiniñ tariyxı: xx ğasırdıñ bas kezeñi (1900-1917), 6-şı tom*. Almatı: Qazaqparat Baspası.
- Isqaqov, A. vd. (2011a). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 1-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstıtutu.
- Isqaqov, A. vd. (2011b). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 2-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstıtutu.
- Isqaqov, A. vd. (2011c). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 3-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstıtutu.

- Isqaqov, A. vd. (2011ç). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 4-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011d). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 5-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011e). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 6-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011f). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 7-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011g). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 8-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011ğ). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 9-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011h). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 9-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011ı). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 11-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011i). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 12-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011j). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 13-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011k). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 14-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd (2011l). *Qazaq ädebiy tiliniñ sözdigi, 15-tom*. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Isqaqov, A. vd. (2011m). *Abay tili sözdigi*. Almatı: Öner Baspası.
- İsayev, S. M. (2007). *Qazaq tili*. Almatı: Öner Baspası.
- Käkişulı, T. (Red.) (2002). *Qazaq ädebiyetiniñ qısqaşa tariyxı, 2-kitap*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Kestelli, R. N. (2004). *Resimli türkçe kamus* (Haz. R. Toparlı vd.). Ankara: TDK Yayınları.
- Mustafayev, É. M. vd. (1996). *Büyük rusça-türkçe sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Rımğaliyev, N. (1995). "Mirjaqip Duwlatov". *Abay: éntsiklopediya*. Almatı: Atamura Baspası, 215-217.
- Smağulov, A. (2013). *Qazaq esimderi: éntsiklopediyalıq anıqtamalıq*. Almatı: Atamura Baspası.
- Wäliyulı, N. (1998). "Älipbiy". *Qazaqstan: ulttıq éntsiklopediya, 1-tom*. Almatı: Qazaq Éntsiklopediyasınıñ Bas Redaksiyası, 676-678.